

helemaal achterwege blijven. Het is dan ook te hopen dat Jensen deze noodzakelijke voorbereidende arbeid zal opvolgen met een aantal mooie deelstudies waarin de door haar opgespoorde tijdschriften en journalistes nader worden geportretteerd.

Ingrid Glorie

Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland 1750-1800. / Marleen de Vries. Nijmegen : Vantilt, 2001. -480 p.

Ook verschenen als proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2001.

ISBN 90-7569749x. Prijs: € 22,65

Zoals een fotograaf zorgvuldig moet bepalen waar hij gaat staan om een goede foto te maken, zo moet ook de literatuurhistoricus het juiste perspectief kiezen om zijn verhaal zo effectief en overtuigend mogelijk te vertellen. Voor het beschrijven van de geschiedenis van de letterkundige genootschappen in de achttiende eeuw koos Marleen de Vries het perspectief van het beschavingsideaal, en dat blijkt een schot in de roos te zijn. Heel veel aspecten van het gedachtegoed van de genootschappers laten zich centreren rond dit thema. Zij doet dit volgens een weloverwogen opbouw: eerst behandelt zij de idealen die voortvloeien uit het streven naar maatschappelijk nut, vervolgens de post-klassicismistische poëtica, en dan de gevolgen van deze snel veranderende opvattingen voor de religieuze en politieke dichtkunst. Daarbij wordt steeds helder aangegeven dat het hier gaat om slechts een gedeelte van de literatuur van die dagen. Voor het toneel, voor de veelsoortige tijdschriften, voor de sentimentele auteurs gelden andere wetten. Het beschreven segment is wel essentieel: het belang van de genootschappen, dat was al veel eerder bekend, is nauwelijks te overschatten. Vrijwel iedereen die literair iets voorstelde was lid van tenminste één genootschap: losstaande auteurs als Wolff en Deken vormen een uitzondering. Men kan aanvoeren dat veel van de vernieuwing berust op import uit het buitenland, maar ook dan blijken het vooral de dichtgenootschappen te zijn die met vertalingen van de nieuwe werken over poëtica komen. Met andere woorden: voor een goed begrip van de ontwikkeling van de letterkunde in de achttiende eeuw, de sprong die gemaakt is van Huydecoper naar Bilderdijk, is deze studie van het grootste belang.

Er is meer dan het gelukkig gekozen perspectief dat deze studie zo waardevol maakt. Marleen de Vries voegt talrijke feiten toe aan de vele zaken de al bekend waren over de dichtgenootschappen (archiefonderzoek is de laatste jaren ruimschoots gepubliceerd), en bovendien slaagt ze erin de lezer steeds weer aan het denken te zetten met haar verrassende invalshoeken. Ook al is het een enkele keer moeilijk het met haar eens te zijn, zoals op p. 170 waar zij schrijft dat 'slechts' een op de negen actieve genootschapsleden predikant was (het is juist verrassend dat zo'n groot gedeelte van de achttiende-eeuwse poëzie echte domineespoëzie is; in ieder geval zou een dergelijk percentage in de zeventiende eeuw ondenkbaar zijn), zeer verhelderend is haar analyse van de rol die deze dominees in de letterkunde spelen. Niet alle achttiende-eeuwse dominees blijken afkerig te zijn van de frivole letterkunde: de dominees in de genootschappen maakten handig gebruik van de tolerante sfeer die daar heerste om hun gedachtegoed in brede kring te verspreiden. Vooraanstaande domineedichters waren actief in veelsoortige genootschappen uit verschillende steden en milieus: Johannes van Spaan en Daniël Albertus Regulus in Den Haag, Johannes Hendrik van der Palm in Rotterdam en Cornelis van Engelen in Leiden. Waar de bijbel hen een vinger geeft met een lyrisch vers of een personificatie, nemen zij graag de hele hand, wat leidt tot een overvloed aan ellenlange bijbelse monologen en leerdichten. Zij menen dat er 'op Golgota geen min rijke, ja oneindig heilzamer Kunstbronnen dan op Helicon ontspringen'. Dat men daarbij, ook in de ogen van tijdgenoten, de regels van de goede smaak kon overschrijden, bewees Johannes Christiaan Mohr, lid van het Amsterdamse 'Hier na volmaakter': hij schreef in een gedicht over de vreselijke schouwburgbrand van 1772, waarbij achttien doden vielen, dat God hiermee een straf had toegediend voor het in Zijn ogen zondige toneelvermaak. Voor zijn verlichte tijdgenoten had hij zich hiermee een oordeel aangematigd, dat buiten zijn bevoegdheid lag: zij beschouwden hem als 'een monster, een menschenverdoemer' (p. 199).

Daarmee is ook veel gezegd over de verhouding van Mohrs dichtgenootschap, 'Hier na volmaakter', tot het toneel. Er waren aan de ene kant streng-gereformeerde dichtgenootschap-

pen die het toneel categorisch afwezen, maar er waren ook frivool-patriottische toneelgenootschappen. Het zijn twee uitersten, en daartussen zijn alle schakeringen aanwezig. De zeer uiteenlopende producten van de dichtgenootschappen tonen aan hoe breed het beschavingsideaal moet worden opgevat. Het aanmoedigen van de deugd en het bestrijden van maatschappelijk kwaad was een algemene wens, maar waar deugd en ondeugd gevonden werden, daarover verschilden men nogal van mening. De een zocht het in de godsdienst, de ander in de politiek. Politieke zaken stonden op het programma bij uitgesproken patriottische genootschappen, zoals het Amsterdamse 'Libertate et Concordia', die zich afzetten tegen de opvattingen van de gereformeerde predikanten. Dit patriottische genootschap pleitte voor de bestudering van de vaderlandse geschiedenis in dienst van de vrijheid. Ook 'Patriae et Musis' moet een kweekplaats van anti-orangistisch gedachtegoed zijn geweest. In dergelijke genootschappen speelden militante republikeinen als Laurens van Santen en Petrus Burmannus Secundus een grote rol. De omvangrijke dichtstukken over Pascal Paoli en Jean Calas in de Latijnse poëzie van de laatste vinden hier, in de kring van de dichtgenootschappen, de context waarin zij geïnterpreteerd moeten worden. Pascal Paoli, een Corsicaanse vrijheidsstrijder die als politiek vluchteling enkele dagen verbleef op Burmannus' buitenverblijf Santhorst, werd door de patriotten als een held bewonderd. Na de elegieën van Burmannus verschenen er ook Nederlandstalige gedichten over Paoli. De affaire Calas, die men beschouwde als een gerechtelijke moord waarbij de vrijheid van godsdienst in het geding was, werd eerst in Latijnse en Nederlandse elegieën bezongen, en vervolgens is deze stof verschillende malen voor het toneel bewerkt. Deze Europese zaken hielden kennelijk in Nederland de gemoederen bezig.

Interessante stof vormen de discussies over metriek en rijm, en over de literaire genres. De poëtica werd in de loop van de achttiende eeuw stapsgewijs vernieuwd. Tussen de vele obligate berijmingen in alexandrijnen trof Marleen de Vries ook de geestige en experimentele verzen van Johannes le Francq van Berkhey aan, die 'Harikki dikki douw' liet rijmen op 'Wilhelmus van Nassau'. Rijkklanken worden steeds minder gezien als het wezenlijke kenmerk van poëzie, en zo ziet men een tendens die in de negentiende eeuw duidelijk waarneembaar wordt al in de achttiende eeuw beginnen. Een ander voorbeeld van rake analyse door Marleen de Vries betreft de correspondentie tussen de genootschappen en de leden: vaak herkent zij daarin een verwarring van poëtische en politieke motieven, en vaak gebeurt dat onbewust. Brieven waarin leden zich beklagen over de gang van zaken bij prijsvragen over waarin zij hun lidmaatschap opzeggen, geven vaak meer prijs over de opvattingen en motieven van de schrijvers dan zij eigenlijk zouden willen. Politiek bedoelde uitlatingen zijn niet altijd eenduidig te interpreteren, zodat een onvervalste orangist als Johannes Wilhelmus Bussing kon gaan strijken met de eer van een zilveren medaille, uitgereikt door een patriots dichtgenootschap. Marleen de Vries concludeert droogjes: 'Wellicht was het niet in hen opgekomen dat ook orangisten niet van oorlog hielden' (p. 262).

Sentimentele poëzie werd voornamelijk buiten de dichtgenootschappen geschreven, maar het sentimentalisme is niet helemaal aan de dichtgenootschappen voorbijgegaan. De dichter moet zijn publiek ontroeren, en het publiek wist dat het goed gelezen had als het werkelijk ontroerd was. Burmannus' beroemde inaugurele rede over het 'Enthusiasmus poeticus' vond bij de dichtgenootschappen weerklank. Al blijkt de geschiedenis van het sentimentalisme niet parallel te lopen met die van de genootschapsidealen, toch zijn de larmoyante hartstochtelijkheden in de achttiende-eeuwse poëzie alomduidelijk aanwezig, en niet minder groot is de discussie die over dit onderwerp gevoerd werd.

Of Brutus, Cato en Regulus, met Oldenbarnevelt en Hugo de Groot, meer in de late achttiende eeuw bezongen zijn dan in de zeventiende, zoals Marleen de Vries suggereert, dat zou nog eens precies uitgezocht moeten worden: ook in de zeventiende eeuw worden politieke standpunten vaak ingepakt in een lesje over Romeinse historie, en Vondel was niet de enige die zich op die manier verzette tegen de gebeurtenissen van 1619. Maar zeker is het dat een politieke interpretatie de blik op talrijke gedichten, door Marleen de Vries als 'camouflagegedichten' aangeduid, zeer verheldert. Het verhullende taalgebruik, dat zij herhaaldelijk signaleert, wordt begrijpelijk tegen de achtergrond van de contemporaine politiek. Niet alleen de klassieke helden worden gebruikt als vehikel voor de eigentijdse politieke standpunten, spoedig komen daar ook Europese en op den duur ook Amerikaanse helden uit de eigen tijd bij. De genootschappen blijken een broedplaats te zijn voor de nieuwe vrije gedachten, en daar-

mee hebben zij een belangrijke rol gespeeld in het politieke leven van die dagen. Hun bijzonder grote bewondering voor Vondel vloeit zeker voort uit het feit dat zij hem beschouwen als een politieke geestverwant; deze waardering voor Vondel kon zelfs grote moeilijkheden met zich meebrengen, zoals de leden van 'Diligentiae omnia' ondervonden, toen zij in 1772 een herdenkingsmonument voor de Prins der Dichters lieten aanbrengen in de Nieuwe Kerk. Ook hier werden niet de literaire motieven gewaardeerd, maar zag men in het monument, dat zo is opgesteld dat het van de preekstoel af te zien was, een provocerend eerbetoon aan Vondels religieuze en politieke eigenzinnigheid, die hem vaak met de predikanten in conflict bracht (p. 259). Dergelijke struikelblokken hielden de politieke emancipatie niet tegen: de politieke ideeën die in de dichtgenootschappen geleidelijk aan ontwikkeld werden vonden hun weg naar de openbare politiek, en aan het eind van de achttiende eeuw gaat een groot aantal intellectuelen die zijn gevormd in deze kringen zich wijden aan het bestuur.

Al deze discussies en processen zijn door Marleen de Vries enthousiast en helder beschreven. Net als de dichters die zij beschrijft, schuwt zij de metafoer en het uitroepteken niet. Wie haar toon van ironie kan waarderen heeft hier een letterkundige studie waarvan de lectuur een plezier op zich is. Afgezien van enkele stilistische ongeregelheden zoals de vervoeging van het werkwoord afgelasten (p. 270) of het verschil tussen 'maar niet nadat' en 'maar niet dan nadat' (p. 242) is het boek een genoegen om te lezen. Maar het zal vooral door de grondige analyse van de verhouding tussen dichtkunst en religie en politiek een belangrijk stempel drukken op de Nederlandse literatuurgeschiedenis.

Ton Harmsen

Ziften en Zemelknopen. Literaire kritiek in de Nederlandse dag-, nieuws- en weekbladen 1814-1848 / Korrie Korevaart. Hilversum : Verloren ; 2001.
ISBN 90-6550-638-1 Prijs: € 33,-

Het begin van de Nederlandse dagbladkritiek, literaire en niet-literaire, ligt in de negentiende eeuw. De achttiende-eeuwse krant verschafte alleen boekennieuws in de vorm van advertenties, waarin uitgevers en boekhandelaren hun uitgaven aanprezen.

De opkomst en ontwikkeling van de Nederlandse dagbladkritiek in de eerste helft van de negentiende eeuw vormde tot voor kort een *terra incognita*. De preoccupatie van literatuurhistorici en neerlandici met de literaire canon leidde ertoe dat negentiende-eeuwse dagbladkritieken hoogstens werden gezien als bron om meer inzicht te krijgen in de activiteiten van gerenommeerde letterkundigen of de ontvangst van hun werk door tijdgenoten. In het proefschrift van Korrie Korevaart wordt drastisch gebroken met deze selectieve belangstelling. Zij beschouwt de negentiende-eeuwse dagbladkritiek – terecht – als een legitiem, eigenstandig studieobject. In haar goedgeschreven dissertatie zoekt ze op systematische wijze antwoorden op tot dusver niet gestelde vragen, die nochtans van groot belang zijn voor eenieder die geïnteresseerd is in de geschiedenis van de Nederlandse (literaire) dagbladkritiek en van de Nederlandse literatuur en pers in bredere zin. Wanneer begon de Nederlandse dagbladkritiek? Welke maatschappelijke en institutionele factoren lagen hieraan ten grondslag? In welke bladen verschenen recensies? Welke boeken bespraken de critici en wat werden er nog meer over literatuur gepubliceerd? Wie schreven er in de krant over literatuur, hoe zagen zij hun taak als criticus en wat voor literatuuropvattingen hielden zij erop na? Welk beeld van de literatuur presenteerden de critici in de krant aan hun lezers?

De studie van Korevaart concentreert zich op de periode tussen 1814-1848, twee jaartallen die een cesuur in de persgeschiedenis markeren en ook de vorm en inhoud van de dagbladkritiek niet onberoerd hebben gelaten. In 1814 maakte de Nederlandse regering een eind aan de persbepalende maatregelen uit de Franse tijd en in 1815 werd met het nieuwe grondwetsartikel (artikel 227) de basis gelegd van een ideële persvrijheid, ondanks de latere repressieve strafbepalingen, die pas in 1848 definitief van het toneel verdwenen. Aangezien de ideële persvrijheid pas compleet zou worden in 1869, met de afschaffing van het dagbladzegel, had de periode 1814-1869 een idealere afbakening gevormd, maar de omvang en aard van het te onderzoeken materiaal liet een dergelijke uitbreiding niet toe.

De bijlagen achter in het boek laten er geen misverstand over bestaan dat de gegevensver-